

Şeyhü'l-Vüzerâ Koca Hüsrev Paşa - II. Mahmud Devrinin Perde Arkası

Yüksel Çelik

Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2013, 502 sayfa, ISBN: 9751626332.

M. Murat TAŞAR

Kitap, 18. Yüzyılın son çeyreğinden, 19. Yüzyılın ikinci yarısına kadar, üç çeyrek yüzyıl, köle olarak getirildiği Osmanlı Devleti başkentinde, hiyerarşi basamaklarını kişisel hırsı, pragmatizmi ve oportünizmi ile hızla tırmanan Koca Mehmed Hüsrev Paşa'nın (akademik) biyografisini konu edinmektedir. Enderun'da yetişen Hüsrev Paşa'nın ilk bürokratik görevi, III. Selim döneminde, Nizam-ı Cedid tartışmalarının yapıldığı ve devletin değişmeye çalıştığı zaman diliminde başlar ve 1847'de Meclis-i Ali Azalağı'ndan azli ile son bulur. Yazarın eserinde üzerinde önemli durduğu konu, bürokrasi içindeki iktidar mücadelesinin devlet politikalarını etkileme boyutu ve iktidarın sahibi padişahın tutumudur. Bu bağlamda; Hüsrev Paşa ile Mısır Valisi Kavalalı ve Tanzimat Dönemi'nde Mustafa Reşid Paşa ile arasındaki husumet ve giriştiği iktidar mücadelesi ağırlıklı olarak yer

almaktadır. Hüsrev Paşa'nın iktidarını korumak ve devam ettirmek için konağında Enderun'a "paralel" köle yetiştirilmesi ve bunların önemli bürokratik görevlere gelmelerini sağlaması da kendisinin de dâhil olduğu oligarşinin devamından başkaca bir şey değildir. Kitabın kahramanı Hüsrev Paşa'nın önemli bürokratik görevlerini II. Mahmud zamanında yerine getirmesinden dolayı söz konusu dönem kitapta her yönüyle ağırlıklı olarak ele alınmış, özellikle Yeniçeriliğin kaldırılması sonrasında ordudaki yenileşme hareketlerine verdiği destek ve yaptıkları değerlendirilmiştir. Bu dönemde Hüsrev Paşa pragmatik – oportünist kişiliği ile reformlara katkı sunar; hiçbir zaman devletin dönüşümünün tam destekçisi olmaz, ancak gerçekleştirdiği "ilkler" ile değişimin öncülerinden görülür. Harp Okulu'nun kurulmasına, mekteplilerin tercih edilerek kendi yetiştirdiği alaylı "adamlarının" subay kadrolarına dolayısıyla da önemli görevlere getirilmeyecek olmasından dolayı karşı çıkması pragmatizm temelli iktidar hırsına dayanmaktadır. Kimseye nasip olmayacak uzun süre, en üst bürokratik görevlerde bulunan Hüsrev Paşa'nın trajik sonu da kitapta ele alınan diğer önemli konular arasındadır. Yazar, bu bağlamda rüşvet, yolsuzluk, iltimas gibi konuların Osmanlı toplumu ve devlet bürokrasisindeki yerine dair de önemli detaylar anlatmakta ve tespitlerde bulunmaktadır. Hüsrev Paşa, sinematografik bir hayata sahiptir. Romanı yazılacak ve filmi çekilecek renkli bir kişiliği vardır, üstelik Osmanlı Devleti'nin en sancılı dönemlerinde uzun süre görev almış, rüşvet ve yolsuzluktan hüküm giymiş, itibar kaybı ile de bürokratik görevleri sonlanmıştı.

18. yüzyılın son çeyreğinde Osmanlı Devleti'nde III. Selim döneminde askeri alan merkez olmak üzere başlayan yenileşme hareketleri, II. Mahmud ile devam etmiş, Yeniçeriliğin 1826'da kaldırılışı ile zirveye ulaşmış, Abdülmecid döneminde Tanzimat ile de idari ve sosyal alanlara sirayet etmiştir. Hüsrev Paşa her üç padişah döneminde de görev üstlenerek bu reformların gerçekleşmesinde, bürokrasi içi iktidar kavgalarında yer alan bir şahsiyettir.

II. Mahmud dönemi, Osmanlı tarih yazımında, genellikle Batılılaşma yönünde büyük dönüşümlerin gerçekleştiği olumlu bir dönem olarak değerlendirilmektedir. III. Selim'in başlattığı ancak katli ile tamamlayamadan akamete uğrayan devletin köklü değişiminin II. Mahmud ile gerçekleştirildiği, en önemli dönüşümün Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılarak yerine yeni bir ordunun kurulması, böylelikle de değişime direnen en güçlü aktörlerin bertaraf edildikleri bu bakış açısının temelinde yer almaktadır. Bu okumanın karşısında ise II. Mahmud'un bir iktidar kurdu olduğu, merkezi iktidarını güçlendirmek için en başta din olmak üzere bir dizi aracı kullandığı, Yeniçeri Ocağını kaldırmakla da kendine bağlı bir ordu kurmaya çalıştığı görüşü vardır. Söz konusu karşı görüş, bu dönemde büyük değişimler ve dönüşümler olduğunu yadsımamakla birlikte II. Mahmud'un aşırı merkezîyetçi yapı oluşturmakla günümüze kadar süren bir devlet geleneğine öncülük ettiği, oysa kısmen federatif veya yumuşak geçişlerle devletin daha sağlıklı yapıya kavuşabileceği iddiasındadır.

Hanedanın hayatta kalan tek erkek çocuğu olarak tahta oturan II. Mahmud, iktidarda kalmayı ve hanedanın bekasını her şeyden önemli tutmuş, devleti "küçük olsun benim olsun" anlayışı ile idare etmiştir. Sened-i İttifak, 1812 Rus Savaşı, Sırbistan'a kısmi özerklik, ardından Yunan İsyanı, isyan

esnasında Rusya ve Batılıların Navarin’de Osmanlı Donanmasını yok etmeleri, 1826 Yeniçeri İsyanı, isyanın kanlı bir şekilde bastırılarak yeni bir ordu kurma girişimi dönemin en önemli olaylarındandır. Devletin 1828 – 29 Rus Savaşı sonrasında Tuna’nın güneyine çekilmesi, eski başkent Edirne’nin işgali, İstanbul’un Rus tehdidine girmesi, doğuda Kars ve Erzurum’un Rus tehdidi altında olması, fırsat yakaladığını düşünen Mısır Hıdivi Mehmet Ali’nin Kütahya önlerine kadar gelmesi, devletin ve hanedanın varlığının yok olmakla karşı karşıya kalması, Batılardan yeterince destek göremeyince Ruslardan yardım istenmesi, bu kez Rusya’nın da tehdit olarak ortaya çıkması,

Bir çeyrek asırda yaşanan bu gelişmelerle, İngiltere’den medet umularak devleti Duyun-u Umumiye’ye taşıyan Ağustos 1838 tarihli Balta Limanı Antlaşmasının imzalanması ile sonuçlanan bir süreç söz konusudur. Balta Limanı Ticaret Antlaşması Osmanlı Devleti’nin hem bir yarı sömürge olduğunun tescili hem de sonun başlangıcını teşkil etmesi bakımından da ayrıca önemlidir.

Son monark olarak nitelenebilecek II. Mahmud döneminde devlet aygıtında Tanzimat’ın alt yapısı olarak değerlendirilebilecek dönüşümler gerçekleşmiş, ancak bunlar özgün nitelikli değil de Batılı kurumların taklidi şeklinde hayata geçirilmiştir. Dolayısıyla Batılılaşma yolunda atılan adımlarda da düşünsel bir krizi işaret eder ve sonraki dönemlere de damgasını vuracaktır. Bu dönemin en önemli özelliği de Sened-i İttifak ile iktidarın bürokratik elitlerle paylaşılmaya başlanmasıdır.

Yukarıda özetlenen dönemin aktörlerinden en önemlisi kuşkusuz ki (Şeyh’ül – Vüzera Koca) Hüsrev Paşa’dır ve Tanzimat ile birlikte yeni ortaya çıkacak bürokratik elitlerin karşısında eski oligarşik düzenin devamından yana olan bir oligark olarak karşımıza çıkar. Yüksel Çelik, Hüsrev Paşa’nın biyografisini konu edindiği çalışmasında eserin alt başlığında da ifade ettiğii gibi, II. Mahmud Dönemi’nin “perde arkasını” irdelemiştir. Perdenin arkasında neler olduğuna gelince; Saray’ı örnek alarak Enderun Mektebi’nin küçük bir modelini konaklarında oluşturmalarıyla bu mekânların devlet memuru adayı yetiştirmenin yanında siyasi hizip merkezlerine de dönüştüğü; Hüsrev Paşa örneğinde olduğu gibi, “kulların kulları”nın devlet adamlarının iktidarını sürekli kılan önemli faktörlerden olduğu, Saraya damat vermekle de söz konusu iktidar ilişkilerinin taçlandırıldığı, nüfuz ve siyasi güç odaklarının teşekkül sürecinin bu şekilde ortaya çıktığını, kişisel çıkar için devlet çıkarının göz ardı edilebildiği, aslında siyasi ya da felsefi karşıtlık olarak görülen bir olayda kişisel çekişme ve mücadelelerin önemli rol oynadığını çok sarih görmekteyiz.

Kitabın Bölümleri

Eser, doçent olarak Marmara Üniversitesi’nde çalışmalarına devam eden Yüksel Çelik’in "Hüsrev Mehmet Paşa siyasi hayatı ve askeri faaliyetleri (1756-1855)" adıyla İstanbul Üniversitesi’nde Mahir Aydın danışmanlığında sunduğu Doktora Tezi’nin kitaplaştırılmış halidir.

Giriş ve beş bölümden oluşan eserde bölümler, kronolojik olarak Hüsrev Paşa’nın bürokraside aldığı görevlere göre belirlenmiş, dönemin olaylarına da bu kapsamda değinilmiştir. Yazar kitabın sonunda aslında diğer araştırmacı – eleştirmenlerin yapması gerekeni yaparak bir “sonuç ve değerlendirme” bölümü eklemiştir. Bu bölüm okuyucu için, özellikle “tarihi kişiliklerin araştırılmasında nelere dikkat

edilmelidir” bağlamında faydalı bilgiler içermekle birlikte, yazarın kendi eseri hakkında değerlendirme yapmış olması, başkalarının eser hakkında söz söylemesini de neredeyse imkânsız hale getirmektedir. Giriş bölümünde biyografi araştırmalarının tarih disiplinindeki yeri yer almaktadır. Yazara göre, biyografi çalışmalarında en önemli zorluk, dönemin siyasi – sosyal olayları ile araştırılan şahıs arasında illiyet bağının kurulamamasıdır. Bunun sonucu olarak da dönemin ihmal edildiği ve şahsın dönemden soyutlanmış bir şekilde ele alındığı görüşündedir. Bu bölümde üzerinde önemle durduğu diğer bir konu objektifliktir. Biyografilerin sosyal ve psikolojik tarihçilik için önemine vurgu yapmakta, “araştırmacının, yaşadığı dönemin değer yargılarından ve kanaatlerinden sıyrılarak konuya objektif/nesnel yaklaşabilmesinin, aşılması gereken önemli sorun” olduğunu belirterek zorluklarından da bahsetmektedir. Resmi tarihin en önemli kaynakları olan vakanüvislerden yola çıkarak bu tür çalışma yapmanın hem güç hem de sağlıklı olamayacağını belirtmektedir. Diğer önemli vurgusu “Batı’daki gibi bir burjuvalaşma sürecinin yaşanmaması ve aristokrasinin olmayışının” biyografi geleneğinin oluşmamasına etkisidir. Biyografi çalışmalarının nasıl olması gerektiğine dair yazdıkları araştırmacılar için bir rehber niteliğindedir.

Dipnotlar, Kaynakça ve İndeks

Dipnotlar, kaynakça ve indeks kitabın sonundadır. Eser zengin bir kaynakçaya sahiptir, yazar birinci derece kaynaklardan yararlanarak birçok yanlışlığı da düzeltmiş, ele aldığı dönemde Osmanlı Devleti’nde veya hizmetinde bulunan yabancıların görüşlerinden de faydalanmış, resmi kroniklerin yanına bu görüşleri koyarak mukayeseli bir araştırma yapmıştır.

Kitabın bölümleri

Birinci bölüm (1756 – 1818) “Siyaset Sahnesinde Yükselişi” başlığını taşımakta ve Hüsrev Paşa’nın hayatının ilk dönemleri, Enderun yılları, ilk görevi olan Mısır valiliği ile Rumeli’de yaşanan gelişmeler ve birinci Kaptan-ı Deryalıği (31 Aralık 1811 - 1 Mart 1818) ile birlikte Akdeniz’de korsanlarla mücadelesini kapsamaktadır.

1756’da doğan Abaza kökenli Hüsrev Paşa, Sultan I. Abdülhamit’in saltanatında, köle müessesinin Osmanlı coğrafyasında canlılığını sürdürdüğü XVIII. yy’da (1774-1789) Enderun-ı Hümayun’a köle olarak girmiş, nüfuzlu ve söz sahibi Enderun ağaları tarafından Hazine Odası’na kabul edilmiş, Küçük Hüseyin Ağa’nın acemisi olmuştur. 7 Nisan 1789’da III. Selim’in tahta çıkmasıyla Efendisi Küçük Hüseyin Ağa’nın, sultanın başçuhadarlığına atanmasıyla Hüsrev Ağa’nın başına da devlet kuşu konmuştur.

III. Selim’in en muteber adamlarından, Nizam-ı Cedid’in önde gelen destekçilerinden ve aynı zamanda III. Selim’in kız kardeşi Esmâ Sultan’la evlenerek saraya damat olan Efendisi Hüseyin Paşa 10 Mart 1792’de Kaptan-ı Deryalığa atanır. Hüsrev Paşa, önce onun mühürdarı ardından da kethüdası olur, donanmanın ıslahı ve Rumeli’deki Dağlı İsyanları’nın bastırılmasında hizmet eder. Siyasi kariyerine iyi bir başlangıç yapmış, bu da akranlarına üstünlük sağlamasına imkân vermiştir.

Efendisinden dolayı ıslahatçılardan sayılan Hüsrev Ağa III. Selim'in teveccühünü kazanır, Mısır valiliği yolu açılır. Yazar, Hüsrev Paşa'nın reformcu kanatta yer almasının tevafuk olduğunu belirtmekte, Nizam-ı Cedid'in önde gelen destekçilerinden olan Efendisi Hüseyin Ağa'nın III. Selim tarafından tercih edilmesinin ona da yaradığını vurgulamaktadır. Kitabın farklı bölümlerinde, özellikle Tanzimat reformlarının gündeme geldiği ve Mustafa Reşid Paşa ile bir rekabetin ve amansız mücadelenin yaşandığı dönemlerin değerlendirildiği sayfalarda, Hüsrev Paşa'nın ıslahatçılığı tüm boyutları ile tartışılmaktadır.

İlk tecrübesini, efendisinin donanmayı ıslah çalışmalarında ve 1801'de Fransızlara karşı Mısır'a giden Osmanlı donanmasında kaptan paşanın kethüdası sıfatıyla yer almakla edinir. Eylül 1801'den yaz 1803'te azledilene kadar Mısır Valiliği görevindedir. Kahire'de, Levent Çiftliği'ne benzeyen bir kışla kurmak ve talimli Nizam-ı Cedit askeri yetiştirmek, Kölemen beylerini kontrol altına almak, mülki - idari yapıyı düzeltmek ve mali meselelerle uğraşmıştır.

Kavalalı Mehmed Ali'den yardım gören Tahir Paşa, emrindeki başıbozuklarla, Hüsrev Paşa'nın güvendiği Nizam-ı Cedid birliklerini ağır bir yenilgiye uğratır. Bab-ı Ali'nin Tahir Paşa'ya biat edilmesine ses çıkarmaması ile de de facto azli gerçekleşir. Bu dönemde Kavalalı ailesi ile husumet ve rekabetin tohumları da atılır. Yazar bu konuyu da Mora İsyanı ve Kavalalı'nın iktidar alternatifi olmaya soyunduğu dönemleri ele aldığı bölümlerde geri dönüşlerle ayrıntılı olarak değerlendirmektedir. Mısır'daki görevi esnasında Avrupa ordularını yakından tanıma imkânı bulur, bu tecrübelerini Yeniçeriliğin kaldırılması sonrasında reforma verdiği destekle II. Mahmud'un gözdesi olduğu seraskerlik döneminde uygulama imkânı bulacaktır.

3 Haziran 1804'te Diyarbakır valisi olur, ancak taşraya gitmeyi hiç istemediğinden, 12 Temmuz 1804'te Resmo Sancağı'na atanır. Kısa süren bu görevin ardından Ocak 1805'te Hanya muhafızlığına, 5 Haziran 1805'te ise tekrar Selanik - Kavala sancakları ile birlikte Bosna Eyaleti tevcih edilir. 5 Mayıs 1806'da yeni görevine başlar. Sırp isyanlarının yaşandığı bu dönemde Bosna'da halkın en büyük şikâyeti zahire sıkıntısıdır.

22 Aralık 1806'da Rusya ile 1812'ye kadar uzun süren yıpratıcı bir savaş başlar. Savaş Bab-ı Ali'yi Fransa'ya yakınlaştırır, askeri yardım görüşmelerini Hüsrev Paşa yürütür.

29 Mayıs 1807'deki Yeniçeri isyanıyla III. Selim hal' edilmiş ve 29 Mayıs 1807'de IV. Mustafa tahta oturmuştur. Alemdar Mustafa Paşa'nın katillerinin yakalanması ve Nisan 1809'da firarilerin idamına memur edilir.

20 Ocak 1808'de Bosna valiliğinden azledilmesi Fransa'yı endişeye sevk eder, Hüsrev Paşa'ya Selanik ve Kavala, ardından da 27 Kasım 1808'de Selanik ve İbrail Başbuğluğu görevleri verilir. 16 Şubat 1809'da da Silistre Valiliği ve Tuna Seraskerliği tevcih edilir. Ruslarla yapılan savaşta Rasvat yenilgisinden dolayı elinden gelen gayreti sarf ettiğini, zor şartlar nedeniyle yenilgiye uğradığını dile getirerek af diler. Temmuz 1810'da "Varna Seraskerliği" verilir. Varna ve Karadeniz sahilleri

seraskeri sıfatıyla, başta Varna kalesi olmak üzere civardaki diğer kalelerin tahkimatı ve özellikle de şiddetli zahire sıkıntısını aşmaya çalışır.

31 Aralık 1811'de kaptan-ı deryalığa atanır. Akdeniz'de korsanlık yüzünden ticaretin zarar görmesinden dolayı Avrupalı devletlerin Garp Ocakları ve İzbandit saldırılarından şikâyetleri sonrasında Hüsrev Paşa, korsanlıkla mücadeleye girer. Akdeniz ve Adalar'daki korsanlarla mücadelesi 1818 yılı başlarına dek sürse de başarı sağlanamaz. İzbanditlerle daha çetin mücadele süreci, ikinci kaptan-ı deryalığında 1822'de yeniden başlayacaktır. Altı yıldan fazla süren birinci kaptan-ı deryalığında (31 Aralık 1811 - 1 Mart 1818) neredeyse hiç merkezde kalmaz. Bu dönemde, Rus tehdidinden ötürü Karadeniz sahillerinin kontrolü yanında Bendrekli Ali Molla, Tekelioğlu ve İzbandit isyanlarını bastırmakla uğraşır. II. Mahmud'un merkezileştirme operasyonunun zeminini teşkil eden bu başarıları, Sultan nezdindeki itibarını da artırır, yıldızının bu şekilde parlaması, oligarşinin tepesindeki Halet Efendi'nin kendisine cephe almasında etkili olur.

“Merkezden Kaçış” başlığını taşıyan ikinci bölümde (1 Mart 1818'de Trabzon Valiliği – Mora İsyanı 1822), doğuda İran'a karşı verilen mücadeledeki rolü, Erzurum Valiliği ve Şark Seraskerliği incelenmiştir.

Daha önce taşraya gitmek istemeyen ve Diyarbakır Valiliğini kabul etmeyen Hüsrev Paşa, II. Mahmud döneminde hışmından herkesin korktuğu, padişahı büyük tesiri altına alan ve bürokratik kadroların nerede ise tek belirleyicisi Halet Efendi'den çekindiği için taşraya gitmek ister, 1 Mart 1818'de Trabzon valiliğine atanır. Ayandan Tuzcuoğulları isyanının bastırılması ile uğraşır.

XIX. yüzyılın ilk çeyreğinde İran, Balkanlarda Sırp ayaklanması, Rusya savaşları ve ardından da Tepedelenli ve Rum isyanlarıyla Osmanlı Devleti'nde iç karışıklıklardan faydalanarak topraklarını genişletmek ister, özellikle Rum isyanı, İran'a beklediği fırsatı sunar. “Şark ve İran Seraskeri” unvanına sahip Erzurum valileri, başta İran olmak üzere dış tehditlere karşı bölgedeki valilerle işbirliği içinde güvenliğin sağlanması, askeri harekâtın sevk ve idaresinde öncülük ve organizatörlükle yükümlüdürler, Erzurum valiliğine atanır, İran'ın faaliyetleri karşısında başarılı olamaz, Bayazıt elden çıkar, II. Mahmud tarafından Temmuz 1820'de yeniden Trabzon Valiliğine atanır. İran'la imzalanan Erzurum Anlaşması'yla Doğu'da rahatlayan devlet dikkatini Rum isyanını yöneltir.

1822 – 1827 Tarihleri arasında kapsayan üçüncü bölümde “Mora İsyanı veya Kavalalı ile Amansız Mücadele” başlığı altında Rum İsyanı'nın gelişim süreci ele alınmıştır.

XIX. yüzyılın ilk çeyreğinde devleti parçalanma eşiğine getiren gelişme Mora İsyanı'dır. Sırlara kısmi özerklik verilerek çözülen sorun, bu isyanda söz konusu olmaz. Her iki ayrılıkçı harekette farklı tutumun nedeni, Sırların Anadolu'da uzantılarının olmaması, Rumların ise Anadolu'nun her yerinde yaygın olarak meskûn olmalarıdır. Her ne kadar karşı görüşü savunanlar olsa da devletin merkezinde yer alan bürokratlar, verilecek “ödün”ün Anadolu'da da isyanlara sebep olacağı, dolayısıyla en sert

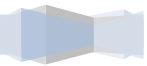
şekilde bastırılması gerektiğini savunurlar. İsyanın başlarında II. Mahmud açısından başarısızlığın yegâne sorumlusu bürokrasidir, 1820 - 22 arasında dört sadrazamı değiştirir. Bir diğer sorumlu, isyanı bastırarak yegâne kişi olarak görülen Tepedelenli Ali Paşa'yı idam ettirerek Mora İsyanı'nın büyümesine yol açan ve böylelikle de bastırılmasını engelleyen Halet Efendi'dir. II. Mahmud için üçüncü etken, Mısır'ın talimli ordusu başarı gösterirken, başarı gösteremediklerine inandığı Yeniçerilerdir. Halet Efendi'nin Kasım 1822'de katledilmesi sonrasında isyanın bastırılmasına yönelik daha radikal kararlar alınır.

Hüsrev Paşa, Halet Efendi'nin katli sonrası 8 Aralık 1822'de, padişah tarafından Rum isyanının bastırılmasında ve Anadolu'ya yardım götürmekte başarısız görülen Kaptan-ı Derya Kara Mehmed Paşa'nın yerine atanır.

Kitabın bu bölümünde, Mehmed Ali Paşa - Hüsrev Paşa rekabeti ve husumetine yeniden değinen yazar, husumetin 1801'de Mısır valiliği esnasında başladığı, Mora isyanında alevlendiği, Mısır valisinin Hüsrev Paşa'nın azlinde ısrarcı olduğu ve aksi takdirde kuvvetlerini Mora'dan çekmekle tehdit ettiği, bu durumun da Avrupalıların yardımlarıyla Rumların bağımsızlık kazanmalarına yol açacağı endişesini doğurduğu ve Devlet-i Aliye için tam bir felaket olacağını aktarır.

Çelik, Mora isyanının, merkez ve eyalet kuvvetlerinin işbirliği içinde devleti tehdit eden bir tehlikenin bertarafı olmadığı, merkez bürokrasi ile bir valisinin politik manevraları bağlamında yani iki önemli “devlet adamı, Kaptan-ı Derya Hüsrev Paşa ile Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa'nın, kökü mazide olan şahsi hesaplarından kaynaklanan çekişmelere” sahne olduğu şeklinde iddialı bir görüş ortaya koymaktadır ki birçok tarihçinin ihmal ettiği bir boyuta da böylelikle değinmektedir. Dolayısıyla işbirliği anlamsız ve işlevsiz hale gelmiş, isyanın bastırılması da hayli gecikmiştir. Mehmed Ali Paşa kara ve deniz güçlerinin birleştirilmesi, komutanın tek elde toplanarak İbrahim Paşa'ya verilmesini ister. Ancak Bab-ı Ali bu isteği karşılamaz, İbrahim Paşa'ya Mora Valiliği verilmeyle yetinilir. Osmanlı – Mısır müşterek harekâtı başladığında, iki hasım arasındaki çekişme alevlenir ve Mehmed Ali'nin baskıları sonucu Hüsrev Paşa Kaptan-ı Deryalıktan azledilir, Mora maslahatının sevk ve idaresini tamamen (Kavalalı) İbrahim Paşa'ya bırakarak 1826 başında İstanbul'a ulaşır.

Yazar, II. Mahmud'un, sancılı ve riskli bu süreçte, güvendiği devlet adamlarının payitaht etrafında bulunmasını istediğini, merkezileştirme operasyonlarında Sırp ve Rum isyanları vd. azınlık isyanları, ayan ve mütegalibenin bastırılmasında görev alan ve başarılı görülen Hüsrev Paşa'nın da 9 Şubat 1827'de Karadeniz Boğazı'nın Anadolu tarafını muhafaza şartıyla Anadolu valiliğine atanmasında donanmayla yanı başında bulunmasını istediğinin ağır bastığı kanaatindedir. II. Mahmud'un Hüsrev Paşa'yı merkeze alarak askeri reform sürecinde istihdam etmek istemesi, bununla da seraskerliğe atamak için ön hazırlık yapması da önemli rol oynamıştır.

Bilindiği gibi 20 Ekim 1827’de Osmanlı Devleti tarihinin en büyük deniz felaketlerinden biri gerçekleşecek ve Donanma, İngiliz – Fransız – Rus ittifak güçlerince Navarin’de imha edilecektir. Yazar bu olayı, her ne kadar Hüsrev Paşa’nın Kaptan- Deryalıktan azlinden bir yıl sonra gerçekleşse de Mehmet Ali ile çekişmesi ve görevden alınmasının herhangi bir etkisi olup olmadığı bağlamında işlememiştir.

Yazar bu süreçte, Mehmed Ali Paşa’nın aksine Hüsrev Paşa’nın, sorun çıkarıcı taraf olmamaya özen gösterdiğini, “mazlum ve mağdur” görünmeye çalıştığını, bu tutumuyla da hem Bâb- Alî hem de II. Mahmud nazarında, “merkezi otorite açısından gittikçe yükselen bir tehdit haline gelen Mısır valisine karşı duyulan endişe ve nefretin sembolü, hatta kahramanı olarak algılanmasına ve o oranda da sahiplenilmesine yol açtığını” vurgulamaktadır. Yazarın daha sonraki sayfalarda altını çizdiği gibi Hüsrev Paşa ilk kez bu olay ile karakterinin en belirgin özellikleri olan oportünizm ve pragmatizmi ilk kez etkili bir şekilde gösterir. Çelik, 1831’den itibaren Mısır Valisi’nin isyanı ile başlayan süreçte, Hüsrev Paşa’nın padişahın sözcülüğüne soyunarak merkezde “ikinci adam” olmasının köklerinin burada aranması gerektiği kanaatindedir. Yazarın konu bağlamında çarpıcı bir görüşü, sürecin, “iki devlet adamı arasında sırf şahsi hesaplardan kaynaklanan bir mücadele olmadığı, hükümranlığını korumaya çalışan bir padişah ile buna ortak olmaya çalışan bir vassalın iktidar mücadelesi ve bu mücadelede bir başka devlet adamının, iki yönlü bir paravan olarak kullanılmak istendiği” şeklindedir.

Mehmed Ali Paşa, Hüsrev Paşa’yı kaptan-ı deryalıktan azlettirse de Hüsrev Paşa serasker unvanıyla, yeni kurulan talimli ordu Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye’nin başına getirilir. Seraskerliği döneminde de bu iki amansız rakibin mücadelesi şiddetlenerek devam edecek ve Osmanlı Devleti 1841 sonlarına dek sürecek bu mücadeleden, yine büyük zararlar görecektir.

“Merkezdeki En Güçlü Adam” başlığını taşıyan **dördüncü bölümde** Hüsrev Paşa’nın gücünün zirvesinde olduğu on yıla yakın birinci seraskerlik görevi yıllarında (1 Mayıs 1827–11 Kasım 1836), Yeniçeriliğin kaldırılışı, Asakir-i Mansure Ordusu’nun oluşturulması süreçlerinde askeri ve idari reforma katkıları yer almaktadır. Hassa ve Mansûre ordularının komutanı sıfatıyla, son derece nüfuzlu bir devlet adamı haline gelmesinde “siyasi ve askeri alanda elde ettiği gücün kökenleri”ne de değinmekte, Seraskerliği döneminde elde ettiği nüfuzla siyasi ve askeri gücü tek elde toplayarak padişahattan sonra iki numaralı adam haline geldiğini bu bölümde değerlendirmiştir.

Yeniçeriliğin kaldırıldığı ve yeni bir ordu kurulmaya çalışıldığı, reform sürecinin devam ettirilmesi zorunluluğunun olduğu, Ekim 1827 Navarin baskını sonrasında Kavalalı Mehmed Ali Paşa’nın merkeze bağımsız bir siyasete soyunmasıyla Osmanlı – Mısır ilişkilerinin gerginleştiği, aynı zamanda Rusya ile 1828 – 29 yıllarında devleti sarsan bir savaşa girildiği, Mora İsyanı’nda yardım eden Kavavali’nin Rusya ile savaşa asker göndermediği, aksine durumdan yararlanmak isteyerek iktidar alternatifini ortaya çıkarmak için fiili saldırılarının yaşandığı, buna rağmen savaşın ardından iktidarı kaybetme korkusu yaşayan Sultan’ın Rusya ile Hünkâr İskeleyi Antlaşmasını imzaladığı (8 Temmuz

1833), bitmeyen sorun olarak ortaya çıkan Kavalalı sorununun da bu bağlamda uluslararasılaştığı bir dönemde yaklaşık on yıl seraskerlik yapan Hüsrev Paşa'nın hem Osmanlı kara ordularının başkomutanı hem de, reform sürecinin vazgeçilmezi ve bu bağlamda siyasi anlamda ikinci adam konumuna geldiğini vurgulamaktadır.

Yazar, Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasındaki en önemli etkenleri, Rum İsyanı'nda Mısır'ın talimli Cihâdiye ordusunun aksine Yeniçerilerin başarısız olmalarında aramış, söz konusu başarısızlığın Mısır tarzında talimli bir ordu zorunluluğunu ortaya çıkardığı ve Kavalalı'nın Mısır'da gerçekleştirdiği ıslahatlar ve bu yöndeki başarılarının da, Sultan II. Mahmud'u, radikal kararlar almasında etkili olduğu kanaatindedir. 17 Haziran 1826'da "Sancak-ı Şerif" in de çıkarıldığı bir iç savaş sonunda, beş asırlık yeniçeri ocağı ilga edilir". Bu sırada Kaptan-ı Derya olan Hüsrev Mehmed Paşa donanmayla Akdeniz'dedir ve Vak'a-yı Hayriyye'de fiilen hizmet edemese de oportünizmi icabı "yeniçeriliğin kaldırıldığını haber alır almaz, donanmada bulunan yüzlerce yeniçerinin denize atılmasını" emreder.

Bir yandan kamuoyunda askeri reformlar konusunda meşruiyet sağlanmaya çalışılırken, asker toplanması için de fermanlar gönderilir, kısa zamanda 12.000 kişilik "Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye" oluşturulur. Ağa Hüseyin Paşa bu ordunun başına getirilir. Yeni orduya talimci ve mühendis bulmak karşılaşılan zorluklardır. Yazar bu bölümde, mühendishanenin oluşturulması, asker temini ve Asâkir-i Mansûre Kanunnamesi gibi konularda askeri tarih açısından önemli bilgiler vermektedir.

Hüsrev Paşa'nın Seraskerliği döneminde Mansûre ordusunu çağdaşlaştırmak amacıyla, söz konusu reform sürecine devam edildiği, yabancı uzmanların istihdamı yanında askeri eğitim faaliyetlerine teşkilat ve teorik eğitimle askeri alanda yayınlanmış eserlerin tercümesine çalışıldığını belirten Çelik, bu alanda Fransız ekolünün teorik boyutu ve altyapısından faydalandığını, 1835'de Moltke ve beraberinde gelen subaylarla birlikte Prusya askeri sistemine doğru bir evrilme yaşandığını vurgulamaktadır.

Hüsrev Paşa'nın, efendisinin donanmayı ıslah çalışmalarında, Mısır'daki görevi sırasında Fransız ve İngilizlerden edindiği tecrübeler sayesinde Avrupa askeri sistemi ve eğitimi konularında bilgi sahibi olması avantaj sağlar. Askeri talimin gerekli olduğuna Padişahı ikna eder ve Mısır ordusundaki gibi fes giydirdiği askerlere "has dur, rast dur" komutlarıyla yaptırdığı talimi Kuleli'de padişaha seyrettirir, "Sultan, ve tüm birliklerin Nizam-ı Cedid devrine ait üçlü talim sistemini terk ederek, 'Ta'lîm-i Hüsrevî' usulünde eğitim yapmalarını" emreder. Yazar bu dönemde, adeta gölge serasker olduğunu ve "yenilikçi ve gayretli tavrıyla, adeta seraskerliğe en layık ismin kendisi olduğunu göstermek istediğini" vurgulamaktadır. Askeri talim konusundaki gayretkeşliği ile seraskerlik konusunda adı öne çıkar ve 1 Mayıs 1827'de Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye seraskerliğine atanır. Çok sayıda casusa sahip olması, tavizsiz tavrı bu döneme damga vurur. Ana metinde yer almayan birçok ayrıntı dipnotlarda verilmektedir. Bu bölümde de yabancılardan alıntı yaparak konu daha kapsamlı

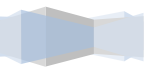
değerlendirilmiştir; Slade'nin, II. Mahmud'u "kan dökücü", Hüsrev Paşa'yı ise "padişah mezbahasının başkasabı", "işkenceci" ve "kanlı serasker" olarak nitelendirdiğini. Rosen'in de Hüsrev Paşa'nın casus teşkilatı sayesinde "amansız sertlikle" muhaliflerin sindirilmesi ve birçok masumun da katledilmesi sonucu sultanın istediği "huzurlu ve itaatkâr başkentini yaratıldığına" vurgular yapılmıştır.

Askeri reformlar, kaynak bulma çabaları, 1827'de askerliğe elverişli Müslüman erkek nüfusun tespiti için nüfus sayımı, askeri talim usulünün değişmesi, askeri teşkilatta yapılan düzenlemeler bu bölümün alt başlıklarıdır.

Hüsrev Paşa'nın seraskerliği döneminde süvari talimi de Avrupalı usulde yeniden düzenlenir, ordu "tabur" ve "bölük" olarak yapılandırılır. Hüsrev Paşa bu çabalarına ek olarak orduda kendi ekibini oluşturmaya yani kadrolaşmaya yönelik adımları da atar ve on yıllık seraskerliği döneminde siyasi ve askeri anlamda en nüfuzlu devlet adamlarından olur.

Mansure ordusu henüz daha tam olarak yapılandırılmadan bir kısım bürokratların da teşviki ile hazırlıksız biçimde, Rusya ile 1828-29 savaşına girilmiş, yeni ordu savaş meydanlarında test edilmiştir. Yazar, savaş esnasında Hüsrev Paşa'nın bir nevi savunma bakanı görevini yürüttüğünü, savaşın bitirilmesi için de İngiliz ve Fransız elçileriyle görüşmeler yaptığını belirtmekte, savaşın ardından "Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye Seraskeri ve Dersaadet Muhafızı" unvanı verilmesiyle de sadece Mansûre Ordusu'nun değil, diğer tüm birliklerin de komutanı haline geldiğini ve bu suretle nüfuzunun zirveye çıktığını vurgulamaktadır. Savaşın sonuçlarından en önemlisinin askeri reformun devam ettirilmesi zorunluluğunu yeniden ortaya çıkarması olduğunu belirten yazar, bu bağlamda en önemli reformun da Hüsrev Paşa'nın seraskerliğinde Mekteb-i Harbiye'nin kurulması olduğunu vurgulamaktadır. Liyakatlerinden emin olunmayan Avrupalıların talim subayı olarak istihdam edilmesi ve yaşanan başarısızlık acil olarak subay yetiştirilmesi gerektiğini ortaya çıkardığı, buna rağmen birçok askeri reformun uygulanmasına ön ayak olan Hüsrev Paşa'nın Mekteb-i Harbiye'nin kuruluşuna neden katkı sunmadığı, hatta karşı çıktığı sorusunu yazar, "kölelerini subay/talimci sıfatıyla ordunun çeşitli kademelerine yerleştirmek suretiyle uzun süredir kadrolaşması", dolayısıyla alaylıların yerini mekteplilerin almasıyla da "ordudaki mutlak hâkimiyet ve nüfuzu sarsılacak" olması şeklinde cevaplamaktadır. Yazar, Hüsrev Paşa'nın karşı çıkmakla kalmadığını, "padişah üzerindeki nüfuzunu kullanarak Harbiye Mektebi'nin açılmasını geciktirdiğini" belirtmektedir ki burada kişisel çıkarını devletin çıkarının önüne koyarak gayet oportünist davrandığını görmekteyiz. "Serasker Hüsrev Paşa'nın müdahalesine meydan vermemek için, Mekteb-i Harbiye hassa müşirliğine bağlanarak" ancak 1834 yılında açılabilir.

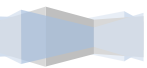
Yazar, Askair-i Mansure'nin kurulması sonrasında mali, askeri ve siyasi alanlarda yapılan yeni düzenlemeleri de ayrı başlıklar halinde ele almış, Hüsrev Paşa'nın bu düzenlemelere verdiği desteğin altını çizmiştir. Askeri reformlar konusunda Avrupalı askeri danışmanların istihdamı, mızıkacılar üniforma giydirilmesi, subay ve erlerin kıyafetlerinde bir takım değişikliklere değinmiştir.

“Yabancı danışmanlar bahsinde”, Moltke’nin kendi Genelkurmayına gönderdiği rapordan alıntı yapan yazar, yeni “subay talebinin Serasker Hüsrev Paşa’nın hevesinden başka bir şey olmadığını, kimsenin neyi neden yaptığını bilmediğini, ... ve özellikle de ‘bir gavur olarak Müslüman birlikler üzerinde etkili olmanın’ çok zor olduğunu” söylediğini, onun bu tespitlerinden yola çıkarak da, “asker ya da sivil, henüz ‘öteki/gayrimüslim’ kavramını özümseyememiş ve özellikle dini eksenli kategorik düşüncenin esaretinden kurtulamamış olan bir takım idareciler, önceki Avrupalılar gibi Prusyalı subaylardan da istifade edemedikleri” vurguladığını görmekteyiz, Osmanlı’nın neden yabancı danışmanlardan faydalanamadığı sorusunu da Berkes’e başvurarak “kapkara bir cahil olmakla beraber karışık işlerde şeytanca bir zekâsı olan Hüsrev” Paşa ile yürütüldüğünü ve bu yüzden de istenen verim alınamamıştır. Yazara göre, Moltke’nin “bizim işimiz eski ve biraz paslanmış palayı, kullanılabilceği olasılığına karşı istendiği kadar alafranga bilemektir” sözü gerçekçi ve çarpıcıdır, aynı zamanda da “sosyo – psikolojik arka plana sahip bir zihniyet meselesi”dir.

“Siyasi ve askeri alanda elde ettiği gücün kökenleri” konusunda yazar özellikle şu hususların altını çizmektedir:

- Hüsrev Paşa’nın elde ettiği güç, eğitimi ya da kökeni ile ilişkilendirilemez, II. Mahmud’u her yönüyle tahlil etmiş ve onun değişen karakter yapısına göre adım atmıştır, Sultan’ın zaaflarını çok iyi öğrenmiş ve nabza göre şerbet verebilmiştir (Rosen)
- “ordunun kilit kademelerine kölelerini/yetiştirmelerini yerleştirmekle güç devşirmiş ve bu gücü sürekli kılmaya çalışmıştır,
- Hüsrev Paşa’nın gücünü arttırmasında II. Mahmud’un mutlak güvenini kazanması önemlidir. Bu bağlamda Kavalalı ile mücadelesini bu amaca yönelik kullanmış, sorunu kendisi için fırsata çevirmiştir. Yazar, bir vasalın devlete isyanı olan bu sorunu aynı zamanda Hüsrev Paşa’nın Kavalalı ile kişisel bir sorunu olarak görmekte, “devlete yönelen tehdidi bertaraf etme yanında eski düşmanından da kurtulma amacını” güttüğünü belirtmektedir. Asi valiye karşı yürütülen mücadelede Sultan’ın kahramanı olmayı başarması Serasker Hüsrev Paşa’yı II. Mahmud için vazgeçilemez kılmış, 1827–1836 arasında en nüfuzlu devlet adamı (Moltke: “kudreti sonsuz”, “padişahın sonra imparatorlukta en kudretli insan” / Rosen: “imparatorluğun en nüfuzlu adamı”) konumuna gelmiştir.
- Hüsrev Paşa askeri alandaki reformların öncüsü olduğu gibi, sivil ve idari reformlar konusunda da padişahın en önde gelen destekçilerinden olmuştur.
- Rakiplerini değişik iktidar oyunlarıyla saf dışı etmiştir,
- Başında bulunduğu kurumu belirgin biçimde öne çıkarması da güç elde etmede önemli olmuştur; Çelik, birinci seraskerliği döneminde (1827-1836), meşihât ve sadaretin idari sistemdeki yeri ve etkinliğine ortak olan yeni güç odağı seraskerlik makamının önceki dönemlerden farklı biçimde belirgin öne çıktığı kanaatindedir. Bunun sonucu olarak da seraskerlik, protokolde sadaret ve meşihat makamıyla denk kabul edilir ve Hüsrev Paşa’nın gücüne güç katılır.

Yazar, Hüsrev Paşa'nın artan emsalsiz gücünü nerelerde ve nasıl kullandığı sorularını da cevaplamaktadır: atamalar, ticari işler, siyasi ve askeri meseleler gücünü kullandığı alanlardır. Öyle ki “kendi sayesinde olmadan önemli bir mevkiye geçen herkesi sadece bu yüzden düşman sayar (Moltke)”, “İstanbul'da herhangi bir iş başarmak isteyenlerden muazzam paralar akar. Hüsrev Paşa'nın muvafakatı olmadan hiçbir ticari iş sonuçlandırılmaz”. Görevden azledilenlerin akıbetleri dahi ona sorulur olur. Sadece askeri değil siyasi konularda da onun görüşü alınmaksızın karar verilmez olduğunu vurgulamaktadır.

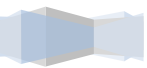
“Tuğsuz Padişah” yaşlılığı gerekçe gösterilerek gücünün zirvesinde iken 11 Kasım 1836'da Asâkir-i Mansûre seraskerliği ve İstanbul muhafızlığından azledilir. Yerine kölesi Tophane Müşiri Damad Halil Rıfat Paşa atanır. Yazar azl kararında, Mısır sorununun çözümü konusunda padişahla düştüğü fikir ayrılığının da önemli rol oynadığı kanaatindedir. Mısır Valisi ile yaşanan sorun padişahın iktidarını sorgulanır boyuta taşımış, savaşla çözülememiş, Hüsrev Paşa Kavalalı'yla bir anlaşma yapılması düşüncesini padişaha açmış, “valisiyle baş edemeyen” durumuna düşmek istemeyen II. Mahmud da, Hüsrev Paşa'nın bu fikrini reddederek “askeri alanda artık bekleneni veremeyeceğine hükmettiğinden” onu azlettiğini belirtmektedir.

Yazarın Hüsrev Paşa'nın seraskerliği dönemine ilişkin kanaati idari – teknik – mali anlamda birçok askeri reform veya yeniliğe imza atmış olsa da, çağdaşı Batılı devletlerin askeri alanda eriştiği seviyenin yakalanamadığı, “iki medeniyet” (yazar Hıristiyan – İslam medeniyetlerini kastetmektedir) arasında asırların açtığı teknik mesafenin kapatılamadığı şeklindedir.

Çelik, Seraskerlikten azl sonrasında da yıldızının sönmediğini, Mart 1838'de Meclis-i Vâlâ başkanlığına atanarak reform sürecinde padişahın vazgeçemediği bir devlet adamı olarak siyaset sahnesinde tekrar yerini aldığını vurgulamaktadır.

Yazar bu bölümde Moltke – Hüsrev Paşa ilişkisini dipnotta değerlendirmiş ve Berkes'in Hüsrev Paşa hakkında “şeytanca zekâyâ sahip kara cahil” nitelemesinin yanlış genelleme olduğu, Osmanlı devletinin de ondan dolayı Moltke'den faydalanamadığının da doğru olmadığını vurgulamıştır. Berkes'in, Anadolu'ya giren Mısır kuvvetlerine karşı ordu komutanı olan Hüsrev Paşa'nın yetiştirmesi ve Asâkir-i Mansûre seraskerliği yapmamış olan Sadrazam Reşid Mehmed Paşa için Serdar-ı Ekrem yerine serasker sıfatını kullanmasının her iki kelime arasındaki farkı bilmemesine bağlamıştır. Yine Berkes'in Asâkir-i Mansûre Ordusu'nun “Nizam-Cedid ordusu kadar dahi talimli olmadığı” görüşünün de doğru olmadığını vurgulamıştır.

Yazar, Hüsrev Paşa'nın yaklaşık on yıl süren ilk seraskerliği döneminde, Asâkir-i Mansûre Ordusu'nda; birçok ilkin gerçekleştirildiğini belirtmekle birlikte bu dönemde, çağdaşı Batılı devletlerin askeri alanda eriştiği seviye yakalanamadığı, iki medeniyet arasında teknik mesafe de kapatılamadığı kanaatindedir. Hüsrev Paşa'nın Seraskerlik görevi ile gücünün doruğuna ulaşarak

padişahıtan sonra iki numaralı adam olmayı başardığını, ancak buna rağmen serasker olarak mükemmel bir grafik çizemediği dördüncü bölümün ana vurgusudur.

Son bölüm zirveyi ve düşüşü içermektedir:

Hüsrev Paşa'nın Meclis-i Vâlâ başkanlığı, Sadrazamlığı, siyasetçi kimliği, devletin bekasını tehdit eder boyuta ulaşan Mısır sorununun alevlenmesindeki rolü, başta Mustafa Reşid Paşa olmak üzere siyasi rakipleri ile mücadelesi, rüşvet ve yolsuzluk suçlamasından yargılanması ve sürgünü, ikinci seraskerliği, Meclis-i Aliye üyeliği konuları bu bölümdedir. Ayrıca Hüsrev Paşa'nın Tanzimât'a bakışı ve reform anlayışı yanında şahsi borçları, kadroculuğu ve köle yetiştirmesi gibi konular çerçevesinde karakter özellikleri ile birlikte özel hayatı da bu bölümde değerlendirilmiştir. "Vefatı, Borçları ve Mirasının Paylaşılması" başlığı altında Hüsrev Paşa'nın emekliliğinden 1 Şubat 1855'te vefatına kadar yaşadığı sıkıntıları da bu bölümde değerlendirilmiştir.

Yazar, son bölümde Hüsrev Paşa'nın askeri, reformlara verdiği desteği ve bu bağlamda yaptıklarını yeniden daha kapsamlı değerlendirmiştir. Reformlar konusunda padişaha verdiği daha çok pragmatizm ve oportünizm kaynaklı desteğin karşılığını 1827'de seraskerliğe atanarak aldığı kanaatindedir. Hüsrev Paşa'nın gücünü ve nüfuzunu genişletmeyi kölelerini önemli kadrolarına yerleştirmekle devam ettirdiğine vurgu yapmaktadır. Askeri alanda reformlara katkılarını da yeni talim usulü olan "ta'lîm-i Hüsrevî"nin uygulanması, ordunun yeniden yapılandırılması, fesin ve yurt dışından getirilen üniformaların kullanılması, Avrupalı subayların eğitimci olarak istihdamı olarak saymaktadır. Hüsrev Paşa'nın askeri alanda müktesebatı bulunduğu, bu konuda Avrupa'da yayınlanmış eserlerin çoğunu tercümanlar vasıtasıyla tetkik ettiği ve askerlik eğitimi ile ilgili eserler yazdığını vurgulamakta, yedek askerlik (redif teşkilatı) uygulaması ile Mızıkâ-i Hümayun'un kurulmasında Hüsrev Paşa'nın aktif rol üstlendiğini belirtmektedir. Yazar Hüsrev Paşa'nın askeri eğitimin çağdaşlaştırılmasını istediğini ve bu bağlamda 1830'da Kara Mühendishanesi konusunda kaleme aldığı bir layihada askeri eğitim kurumlarında, iltimas ve himayenin kurumların yozlaşmasına yol açtığına dikkat çektiğini, "kâmil mühendis" yetiştirilebilmesi için söz konusu yolsuzluk ve kayırmacılığın olmadığı Avrupa'daki gibi sınıf geçme ve mezuniyette diploma (icazetname) verilmesi benzeri bir sistem uygulanmasını istediğini belirtmektedir. Ne gariptir ki bunu öneren Hüsrev Paşa adam kayırma, rüşvet ve torpilin alasını yapmış, devlet kadrolarına kendi yetiştirdiği adamları atanmasını sağlamaktan asla vazgeçmemiştir. Hüsrev Paşa sadece askeri alanda değil, devlet adamlarının resmi balolara gitmesi, kılık-kıyafet, kaşık-çatal kullanımı ve nihayet devlet dairelerine padişahın resminin asılması gibi sosyal alanda da bazı ilklerin öncüsü olduğunu, hatta "münafikane" olarak nitelenen "kaşık-çatal gibi bazı mekruh şeyler"i II. Mahmud'a ilk sunan ve "böyle şeylere alıştıran" olarak görüldüğünü belirtmektedir.

Hüsrev Paşa'nın öncülük ettiği bir diğer yenilik, tahsil için Avrupa'ya öğrenci gönderilmesidir. Yüz elli kadar çocuğun eğitim için Avrupa'ya gönderilmesi gündeme gelince kölelerinden dört çocuğu da

onlarla birlikte göndermiştir. Yazar Hüsrev Paşa'nın Posta teşkilatının kurulmasında da etkili olduğunu belirtmektedir.

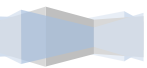
İdari yapıda yapılan reformlar seyfiye, kalemiye ve ilmiye arasındaki güç dengesi gözetilerek yapıldığına vurgu yapan yazar, "ıslahatın piri" sayılan Hüsrev Paşa'nın seraskerlikten azlinden sonra Kasım 1836'da Tanzimat'ın esaslarını belirlemek için kurulan Meclis-i Vâlâ gibi reform sürecine doğrudan etki edecek ve yönlendirecek bir idari kurumun başkanlığına bizzat padişahın isteği ile getirilmesinin, sanılanın aksine, saltanat nezdindeki itibarını kaybetmediği, reform karşıtı görülmediği ve reform sürecinden dışlanmadığını göstermesi bakımından önemli olduğu görüşündedir.

Yazara göre II. Mahmud kapsamlı idari ve hukuki reformların hazırlık sürecinde, söz konusu atama ile bürokrasiden gelen liberal reformcu kanada tam olarak güvenemediği için onları geleneksel ıslahatçı kanada mensup sadık bir bendesiyle dengelemek istemiştir. Kurulduğu ilk yılda Meclis-i Vâlâ; müsaderenin kaldırılması, rüşvetin önlenmesi, bir takım imar faaliyetleri ve vergi reformu gibi konulara el atmış olsa da başarılı olamaz.

II. Mahmud hastalığı esnasında kendi izni olmaksızın hanedan üyelerinin dahi yanına girmemesini emretmesine rağmen, sonu gelmeyen hırsıyla iktidara doymayan Hüsrev Paşa, kendi yetiştirmesi (eski köleleri) damatlar aracılığıyla Köşke yerleşmiş, Sultan'ın sağlık durumunu yakından takip etmiş, padişahın ölüm haberini velihaht Abdülmecid'e ilk ulaştıran ve ilk biat eden olmayı amaçlamıştır.

Hüsrev Paşa, II. Mahmud'un cenaze merasiminin yapıldığı gün, kumpasla Mehmed Emin Rauf Paşa'dan saltanat mührünü zorla alarak sadaret makamını ele geçirmeyi başarır. Hüsrev Paşa'nın Meclis-i Vâlâ reisliği de bu tarihte yani 2 Temmuz 1839 sonlanır. Yazar Hüsrev Paşa'nın sadaret mührünü Rauf Paşa'dan alması ve kendisinin sadarete atanmasını bir tiyatro sahnesi gibi tasvir etmektedir: "*Cenaze alayı esnasında yaklaşık seksen üç yaşındaki Hüsrev Paşa Başvekil Rauf Paşa'dan saltanat mührünü "bir tarz-ı cabbarâned", "ver mühr-i hümâyunu" diyerek, "misli nâ-mesbûk bir muâmele-i garibe" ile alarak "hod be hod" kendisini sadarete tayin ettirdi. Osmanlı tarihinde bir eşi daha bulunmayan bu olay, İstanbul'da büyük yankı uyandırdığı gibi Mısır'a aksetmesi de gecikmedi*" Genç Abdülmecid çaresizdir, olayı soran Valide Sultan'a "*Valide beni bir şeye karıştırmadılar kendileri istediklerini yaptılar*" cevabını vermek zorunda kalmıştır. 2 Temmuz 1839'da da sadarete atanarak "*gasb hadisesine ve emr-i vakiye meşruiyet kazandırılır*".

Yazar, köle olarak geldiği günden itibaren Rauf Paşa ile Hüsrev Paşa arasında başlayan "kadim hukuk" ve Rauf Paşa'nın başta Halet Efendi'ye karşı kendisini himaye etmiş olmasına rağmen Hüsrev Paşa'nın iktidar hırsını dizginleyemediği ve kumpası engelleyemediğini vurgulamaktadır. İktidar hırsı kadim hukuk, dostluk tanımamıştır. Sadaretin "*eşi görülmemiş bir skandal*" ile el değiştirmesinin "*Tanzimatçılara vurulan büyük bir darbe*" olduğunu belirtmekle birlikte, kölelerinden Mehmed Reşid Paşa'yı dahi sadarete atayabilen, ancak "*şeyhü'l-vüzerâ*" unvanına ve müthiş nüfuzuna rağmen II. Mahmud'un bir türlü bu makama kendisini layık görmemesinin yol açtığı eziklikle, onun ölümünden hemen sonra da, böyle bir oldubittiyle sadaret makamını ele geçirerek son şansını kullandığını vurgulamaktadır.

Yazar, kitap boyunca daha muhafazakâr olarak tanımladığı Hüsrev Paşa'nın reformlara destek verse de, sadareti ele geçirdiğinde, liberal-batıcı kanat ile mücadeleye giriştiği, Avrupa kabine sistemine geçişin ilk adımlarından olan başvekâlet kurumunu kaldırarak “Tanzimatçılara büyük bir darbe vurduğunu” belirtmektedir.

Hüsrev Paşa'nın sadaret makamını ele geçirmesi Mısır meselesini iyice alevlendirdiği gibi, Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın uzlaşmaz tavrının zahiri gerekçesine dönüştüğünü belirten yazar, sadarete başarılı olamamasını, bir yandan en büyük siyasi rakibi olan Mustafa Reşid Paşa ve onun kadrosu ile husumet ve çekişme öte yandan da Mısır Meselesinin yeniden alevlenmesi, donanmanın Mısır'a iltica etmesi, en önemlisi de kara ordusunun Nizip'teki yenilgisine bağlamıştır. “En önemli siyasi rakibi olarak gördüğü” Mustafa Reşid Paşa'yı katlettirme teşebbüsünün başarısızlığı da büyük bir hayal kırıklığıdır.

Yazar Hüsrev Paşa'nın azlinde Kavavali'nin oyanadığı rolü onun Hüsrev Paşa'nın azledilmesi için Bab-ı Ali'ye yazdığı mektuplarla açıklamıştır. Kavalalı'nın söz konusu mektuplarında, Hüsrev Paşa'nın kırk yıldır hiçbir işte “başarılı olamadığını, halkın ve idarecilerin kesinlikle kendisine güvenmediklerini, hatta hakkında gayrimüslimlerden bile Mısır'a şikâyet yazılarının gönderildiğini ve sadaret makamında kalmasının her şeyi daha da kötüleştireceğini”, yazdığını, böyle yapmakla da Kavavali'nin isyanını kişiselleştirdiğini, “şahsi bir çekişme gibi daha makul ve masum bir gerekçeye indirgediğini”, “sadık bir kul imajı vermeye özellikle itina gösterdiğini” ve asıl amacının da Hüsrev Paşa'yı bu şekilde suçlayarak devlet adamlarının kendisine karşı birleşik bir cephe almalarını engellemeye çalıştığını vurgulamaktadır. Devlet ile yaşadığı tüm sorunları Hüsrev Paşa'ya indirgererek, kendisine karşı devlet adamlarının topyekûn bir karşı koyuşunun önüne geçmek istediği yazarın kanaatidir. İngiliz Elçisi'nden gelen, Hüsrev Paşa ile Kavalalı'nın işbirliğine yönebilecekleri uyarısı ve liberal – Tanzimatçı ekibin Avrupa'dan gördüğü destek sadareten azlini acil hale getirdiğini belirtmektedir.

Bir dizi iç ve dış gelişme sadareten azlini hızlandırır. Artık devlet Tanzimatla dönüşümü tamamlamak ve hukuki bir çerçeveye oturtmak isterken eski oligark Hüsrev Paşa'nın eski düzenin devamından yana olması siyasetten çekilmesini zorunlu hale getiren en önemli neden olarak ortaya çıkmıştır. Adeta paralel bir yapılanma gibi köle – yetiştirerek devlete nüfuz eden Hüsrev Paşa'nın önce ordudaki önemli dayanağı eski kölesi Damat Halil Rifat Paşa görevden alınır, Haziran 1840'da da kendisi 84 yaşında iken yaşlılığı gerekçe gösterilerek azledilir. Yazar Hüsrev Paşa'nın azlindeki asıl nedenin “Tanzimat Fermanı'nın getirdiği reform ilkelerine ve bunların öngördüğü hukuki-idari çerçeveye muhalif olması”nı görmekte ve herhangi bir tepkiye neden olmaması için de Mustafa Reşid Paşa ve ekibi tarafından “Tanzimat Fermanı'nın hükümlerine aykırı olarak rüşvet almakla” suçlandığını vurgulamaktadır. Hizipler arası mücadeleden Mustafa Reşid Paşa'nın başı çektiği liberal kanat başarılı çıkmıştır.

Azlinin ardından ekibinin tasfiyesi gerçekleşir ve sürgün edilir. Sürgün gerekçeleri arasında “yalısında darbe hazırlıkları yaptığı” da vardır. Yazar, kamuoyunda büyük yankı bulan bu olayları jurnallerden

faydalanarak aktarmaktadır. İronik olan kendi sadaretinde (1840) Ceza Kanunnamesi çıkarılan Hüsrev Paşa'nın bu yasa kapsamında suçlanmasıdır. Mahkûm edilir yaşlılık gerekçe gösterilerek memuriyetten men edilmesiyle de maddi sıkıntılar ve borçlanma başgösterir.

Hüsrev Paşa – Reşit Paşa rekabetini bir tarafın yükselmesinin diğerinin alçalmasını zorunlu kıldığı bir tahterevalli gibi gören Çelik, Sultan Abdülmecid'in "ihtiyarlığına hürmeten" cezasını affetmesinin arka planında değişen siyasi dengelere vurgu yapmaktadır. Padişahın güçlenen liberal reformcu kanada karşı devlette muhafazakâr – liberal dengesini gözeterek liberal reformcu kadroya karşı nüfuz ve iktidarını güçlendirme amacını güttüğünü vurgulamaktadır.

Abdülmecid tarafından siyasi dengeler gözetilmesi sonucu, muhafazakâr çevrenin adamı olarak Ocak 1846'da ikinci kez seraskerliğe atanır. Bu görevi esnasında Üsküdar'a taşınan seraskerlik makamını, Beyazıt'taki eski yerine naklettirir, Hassa müşirliğini de seraskerlikle birleştirir. Yazar, artık Mısır sorununun halledilmiş olması, 1846'da İstanbul'u ziyaret eden ezeli düşmanı Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa ile görüşmesini de Sadaret gibi daha yüksek makamlara atanma arzu ve hırsına bağlamaktadır. Eylül 1846'da Reşid Paşa sadarete atanınca da yine yaşlılık gerekçesi ile seraskerlikten azledilir.

Hüsrev Paşa seraskerlikten azli sonrasında, Mecâlis-i Âliye üyeliğine getirilir, bu dönemde maiyetinin kalabalıklığından dolayı bağlanan maaşla geçinmekte zorlanır ve ek ödenek isteği kabul edilir. Artık doksan yaşını aşmıştır, Reşid Paşa tarafından yine yaşlılığı bahane edilerek Mecâlis-i Aliye azalığından Mayıs 1847'de azli sağlanarak, 1847 sonunda emekliliği ile de ebediyen aktif siyasetten uzaklaştırılır.

Yaklaşık bir asır (1756–1855) yaşayan Hüsrev Paşa, I. Abdülhamit'ten Sultan Abdülmecid'e beş padişah devrini görmüş, önemli görevlerde bulunmuştur. Yüklü borç bırakarak vefat eder, alacaklıların çokluğu yüzünden, Eylül 1855'te Hazine-i Hassa dairesinde bir komisyon oluşturulur. Hüsrev Paşa'nın en değerli gayrimenkulü olan Emirgân'daki meşhur yalısına da, en çetin siyasi rakibi Mustafa Reşid Paşa talip olur. Ocak 1858 başında, yani vefatından üç yıl sonra dahi Hüsrev Paşa'nın borç meselesinin tam olarak halledilemez.

Yazar yine bu bölümde "Siyasi Gücünün Dayanakları ve Reform Anlayışımı" başlığı altında Hüsrev Paşa'nın "kadroculuğu"na büyük vurgu yapmıştır.

Yazara göre Hüsrev Paşa, Aristokrasinin olmadığı Osmanlı toplumunda yönetici zümrenin devşirmelerden çıktığı gulâm sisteminin en parlak örneklerinden ve son büyük temsilcilerindendir. Toplumun en alt kesiminden, sadaret gibi en üst idari makama kadar yükselmeyi, yönetenler ile yönetilenler arasındaki ayrımı yumuşatan göçebe kültürünün eşitlikçi geleneklerine dayandırmaktadır. Servet, nüfuz ve güç sahibi olabilmek için tüm idari ve askeri sınıfa dâhil olan elitler, zamanla padişah ve en üst idari birim olan Saray'ı model almışlar konaklarını saraya benzer tarzda teşkilatlandırarak satın aldıkları köleleri, eğiterek devletin idari kadrolarına yerleştirmişlerdir. Aristokrasi olmasa da bu şekilde yetiştirilen ve devlete monte edilen yeni seçkinler bir ağ içinde (biri birini kollayarak ya da rakiplere üstün gelme saikiyle) hareket etmişlerdir. Yazara göre basit anlamda sarayın ve en büyük iktidar sahibinin yüzeysel anlamda taklidi değildir ve bu yöntem, "henüz yaygın ve örgün eğitim

kurumlarının teşekkül etmediği dönemde, devletin ihtiyacı olan memur kadrolarının yetiştirilmesine imkân“ vermiştir. Vurgu, devşirme sistemi ile Enderun mektebinin işlevlerini yitirmesinin yönetici sınıf için insan kaynağı konusunda da bir takım değişimlere yol açtığıdır. Sonuçta, konak merkezli ve devlet adamlarının himaye esasına dayanan patrimonyal devşirme tarzı ortaya çıkmıştır. XIX. yy‘da konaklardan yetişen köleler ile daha sonraları köle olmamakla birlikte yine himaye esasına dayanan ve Bâbîâlî odalarından yetişenler, devletin idari kadrolarını işgal etmişler ve hem birbirine karşı kişisel rekabet gütmüşler ve hem de siyasi hizipler oluşturmuşlardır. Yazarın Osmanlı devlet sisteminde ve kültüründe adam yetiştirme yöntemini olumlu karşıladığını ve meritokrasiyle büyük benzerlikler gösterdiğine vurgu yaptığını görüyoruz. Bu bağlamda saraya damat vermenin öneminden bahseder.

Yazar, Osmanlı idari sistemindeki “dikey mobilite”nin ehliyet ve liyakat prensipleri çerçevesinde işlediği, bu sayede en alt sosyal sınıftan en üst idari mevkiye kadar yükselme imkânı olduğu görüşündedir. Kulluğun içeriğinin mutlak manada teslimiyet ve sadakat olduğunu belirtmekte, dolayısıyla köleliğe küçültücü bir statü değil, yönetici sınıfa dâhil olmanın ilk adımı olmak gibi pozitif bir anlam yüklediğini vurgulamaktadır.

Mümkün olduğunca nüfuzu arttırarak iktidardan pay alma ve bununla da kişisel ihtirasları tatmin etmeyi teşvik eden bir sistemde, Hüsrev Paşa’nın, meşruiyetin kaynağı olarak sadakat ve teslimiyetin önemini çok erken dönemde kavradığı kanatindedir. Yazarın, Osmanlıda yönetici sınıfın yetiş(tiril)mesi bağlamında söylediklerine bakarak nerede eleştiri yönelttiği nerede olumladığını anlamak bu noktada güçleşmektedir.

Bu bağlamda Hüsrev Paşa’nın kadroculuğu siyasi gücünün temel dayanağıdır. Sadakat ve teslimiyetin sınırlarının olduğu, iktidar ve nüfuz ile tanımlanabilecek kişisel çıkarın devlet çıkarına üstün geldiği anlar da söz konusudur. Bu belki de iktidarın doğasında olandır. Nüfuz alanını korumak ve şartlar elverdiğince genişletmek herşeyden önemli olmuş, ilk seraskerliği döneminde (1827-1836), Hüsrev Paşa Asâkir-i Mansûre’nin teşkili sırasında kölelerini ordunun önemli kademelerine peyderpey yerleştirmiş, Mekteb-i Harbiye’nin kurulmasına, alaylı kölelerinin yerini mekteplilerin alacağı ve nüfuzunu yavaş yavaş kaybedeceği endişesinden dolayı destek vermediğini belirtmektedir, kitabın 420 – 426. sayfalarında köleleri ve yetiştirmelerini liste olarak vermektedir.

Yazar, konaklardan bürokrasi sınıfına yükselen “Batılılar” (Arnavutlarla Boşnakların başını çektiği) ile “Doğulular” (Abaza, Çerkez ve Gürcüler) arasında rekabet olduğunu vurgulamaktadır. Devletin dönüştüğü 1750 – 1850 arasında, önemli görevlerde bulunan bir şahsın biyografisini yazmak, söz konusu şahsı yazarın da önsözünde belirttiği gibi yaşadığı dönemin siyasi olaylarından soyutlayarak mümkün değildir. Buna özel önem gösteren yazar kitabın sonunda her ne kadar kitap içinde yer yer değinmiş olsa da Hüsrev Paşa’nın reform anlayışı ve öncülük ettiği reformları yeniden ve topluca değerlendirmeyi uygun görmüştür. Burada özetle Tanzimatın farklı yorumlarına dikkat çekerek şimdiye kadar yapılagelen Hüsrev Paşa ve Mustafa Reşid Paşa anlatımlarının doğru ve yanlışlarını ortaya koymaya çalışmıştır. Bu konuda klasik yorum; Tanzimatla Mustafa Reşid ve Hüsrev Paşa’nın karşı cephelerde ekipleri ile birlikte yer aldıkları, hatta devlet adamlarının iki kampa bölündüğü,

Tanzimatı “İslam devleti” olan Osmanlı Devletine aykırı gören rakibi karşısında Mustafa Reşid Paşa'nın üstünlük sağladığıdır.

Tanzimat dönemi değerlendirmelerinde Hüsrev Paşa'nın reform karşıtlığı fikrinin üretildiği ve yaygınlaştırıldığına vurgu yapmıştır. Bu konuda Ali Fuad, İ. Ortaylı, Bayur ve Berkes'ten alıntılar yaparak söz konusu kanaatin nasıl yaygınlaştırıldığını göstermeye çalışmıştır. Yazar bu kanaatleri “peşin kabullerle yaratılan, ardından da tevatür niteliği kazanan hâkim görüşler“ olarak mahkûm etmiştir. Vurgusu, “Hüsrev Paşa'nın azılı bir reform karşıtı olduğu yönündeki tevatür ile kroniklerde birçok örnek eşliğinde çizilen aykırı tablonun, izahı zor bir tezat“ olduğudur. Araştırmacılar tarafından Hüsrev Paşa'nın reform ve tanzimat karşıtı, Mustafa Reşid Paşa'nın ise Gülhane Hattı ve Tanzimât devriyle mutlak manada özdeşleştirildiği, oysa Tanzimat'ın alt yapısının II. Mahmud döneminde Hüsrev Paşa'nın görev yaptığı yıllarda oluşturulduğunu, II. Mahmud'un dahi Reşid Paşa'nın gölgesinde kalmaktan kurtulamadığını vurgulamaktadır.

Üzerinde otuz yedi devlet adamının mührü ve padişahın hattı hümayununu içeren Meclis-i Şûrâ'da müzakere edilmiş olan Tanzimat fermanının, tek başına Mustafa Reşid Paşa'nın eseri olmadığı, dolayısıyla arkasında tüm devletin olduğunu vurgulamakta, Reşid Paşa için “medeniyet peygamberi” ve “Sultana haddini bildiren kanunu hazırlayan adam” nitelendirmelerinin, Jön Türkler ve İttihatçıların çok sonraları formüle ettikleri siyasi sloganlar olduğunu belirtmektedir. Yazar, Reşid Paşa'nın, çağdaşlığın ve reformun yegâne timsali olarak takdimi ve bunun klişeleşmesinin, tarihi olmaktan çok, politik ve ideolojik olduğu kanaatindedir. Her iki devlet adamı Büyük Reşid Paşa ile Koca Hüsrev Paşa'nın yetişmeleri ve kariyerlerinin farklı olduğunu vurgulamakta, yaş farkı dolayısıyla da kuşak çatışmasının da her iki devlet adamının dünya görüşlerini etkilediği, olayları ve durumları algılamalarında önemli bir rol oynadığı ve reform sahasında farklı düşüncülerinin son derece doğal olduğu görüşündedir.

Askeri ve sivil alanlarda Hüsrev Paşa'nın öncülük ettiği reformların birçoğunun ilk olduklarına vurgu yapmaktadır: Hüsrev Paşa'nın II. Mahmud'a kayıtsız şartsız tabi olmakla birlikte zaman zaman destek konusunda aşırıya kaçtığını, II. Mahmud tarafından “yavaş baba” şeklinde frenlendiği, “ıslahatın piri” sayıldığı için seraskerliğe ve bir reform meclisi olan Meclis-i Vâlâ başkanlığına atandığına vurgu yapmaktadır.

Yazar, “reform konusunda pragmatist ve oportünist yaklaşımlar” sergileyen Hüsrev Paşa'nın “III. Selim devri ıslahat layihalarında ifadesini bulan askeri reformlardan daha ilerisini düşünmediği ya da düşünmek istemediği” kanaatindedir. Güç ve iktidarı her şeyin üstünde tutmasından dolayı, gücünü ve nüfuzunu kaybetmesine yol açacağını düşündüğü Mekteb-i Harbiye'nin kuruluşuna karşı çıkmasını da bu kanaatine örnek göstermektedir.

Yine aynı şekilde, Hüsrev Paşa'nın iktidar hırsı ve iktidarı kaybetme korkusu, “idari mekanizmanın Avrupa kabine sistemi esasına göre tanzimi ve bu sistemin hukuki çerçevesini belirleyecek yeni kanunlar ile Tanzimât Fermanı hükümlerine destek vermesini” engellemiştir. II. Mahmud'un vefatı sonrasında sadareti ele geçirmesi ve başvekâlet unvanını sadarete dönüştürmesi, bizzat

müzakerelerinde bulunduğu ve yeminle bağlılığını dile getirdiği Tanzimat Fermanı ile 1840 Ceza Kanunnamesi'ne rağmen, yüklü miktarda rüşvet alması, ihtirasının ve oportünizminin boyutlarının göstergeleridir. Yazar, Hüsrev Paşa'nın reformlar söz konusu olduğunda ne oranda ve nereye kadar destek verdiği sorusunu, "iktidarına tehdit oluşturmayan ve kanunlara aykırı da olsa gücünü perçinleyen her şey şeklinde" cevaplamış, bu görüşünü Hüsrev Paşa'nın iktidar hırsı ve tutkusunu, kurnazlığını, entrika ustalığını "kurnaz yaşlı dalkavuk", "kurnaz nâzır", "dalavereci", "düzenbaz serasker", "*kendi sayesinde olmadan önemli bir mevkie geçen herkesi, sırf bu yüzden düşman sayar*" şeklinde kesin yargılarla belirten Moltke'den şu alıntı ile desteklemiştir: "... ara sıra bana öyle geliyor ki Serasker Hüsrev Paşa içinden ıslahatla adam akıllı alay etmektedir. Fakat bu onun için iktidarın vasıtasıdır. İktidar da bu ihtiyarın biricik gerçek zapt edilmez tutkusudur".

Sadaretinde ilan edilen Tanzimat Fermanı'yla birlikte, sistemli, hukuki çerçevesi belli bir değişim ve dönüşüm hareketinin ilk kurbanı kendisi olur. Temmuz 1840'da Tanzimat hükümlerine muhalefet ve rüşvet almak suçlarından Meclis-i Vâlâ'da yargılanıp Tekirdağ'a sürülünce mali bakımdan çöker. Maaşı kesilir, nakit parasına da el konur. Yazar Şubat 1841'de, devlete ve şahıslara olan ve yedi milyon kuruştan fazla tutan borçlarını tahsil etmek için satışa çıkarılan kıymetli eşyanın kaydedildiği deftere dayanarak, Hüsrev Paşa'nın servetinin listesini vermektedir. Servetinin ve ihtişamlı yaşantısının hakiki sembolü Emirgân'daki yalıdır.

Kendine sadık ve teslimiyet içinde yetişmiş insan kaynağı olmaksızın iktidarını sürdüremeyeceğinin bilincinde olan Hüsrev Paşa'nın kölelerinin eğitim giderleri en büyük masraf kalemidir. Yazar, Azlinden sonra (24 Aralık 1846) emekli maaşı yetmediğinden, ek tahsisat talep eden, hizmetkârlarının sayısını azaltmak zorunda kalan Hüsrev Paşa'nın, masraflarını daha da azaltması yönündeki telkinlere şan ve şöhretini zedeleyeceği gerekçesiyle şiddetle karşı çıktığını, "emsali olmadığı halde" ilave bir müşir tayinatı verildiğini, mecâlis-i âliyeye memur edildiğinde bağlanan maaşla biraz nefes aldığını, ancak tüm bunların ekonomik anlamda kendisini bir türlü toparlamasına yetmediğini belirtmektedir.

Yazar kitabın sonunda **Değerlendirme ya da Sonuç Yerine** başlığı altında, XIX. yüzyıl Osmanlı siyasi tarihini değerlendirmekte ve ulaştığı sonuçları okuyucu ile paylaşmaktadır. Kitapta ele alınan konuların seçiminde nelere dikkat edildiğine, biyografik çalışmalar bağlamında yine burada değinmiştir. Aslında yazar başkalarının yapması gereken değerlendirmeyi bir anlamda kendisi yapmış, bununla da başkalarına söylenecek bir söz bırakmamıştır. Eleştiri veya değerlendirme ancak yazarın söylediklerini nakille mümkün olabilmekte, vurguları veya ulaştığı sonuçları göstermekle yetinilmek zorunda kalınmaktadır.

Yazar, yaptığı arşiv çalışmaları ile Hüsrev Paşa hakkında, atama ve azil ve hatta vefat tarihine dair tekrarlana gelen birçok yanlış bilginin tashih edildiğini vurgulamaktadır. Diğer önemli katkısının, "XIX yy. Osmanlı tarihi ve reform süreciyle ilgili çalışmalardaki kalıplaşmış ifadeler ve kanıksanmış peşin hükümlerin" eleştiriye tabi tutulduğunu, bir kısmının düzeltilildiğini ya da alternatifler sunulduğunu belirtmekte, Mustafa Reşid Paşa - Hüsrev Paşa Tanzimât reformlarının reform algılanışı ve biri birlerini katlettirmeye teşebbüsüne kadar varan çekişmelerin değerlendirilmesini örnek olarak

vermektedir. Yazarın kendisinin de altını çizdiği gibi eserde önemle üzerinde durulan diğer bir husus, Hüsrev Paşa bağlamında, “XIX. yüzyılın ilk yarısında devlet adamlarının hangi yollarla servet sahibi oldukları, (bu servetle) konaklarda yetiştirdikleri köleleri bürokratik kadrolara yerleştirerek siyasi nüfuz elde etme süreci” ve “devrin siyasi gelişmeleri, rüşvet, iltimas, kadro harekâtı ve bürokrasideki hizipleşmeler”in ele alınmasıdır.

Çalışmada ayrıca sadece tarih disiplini için değil, sanat tarihi, bilim ve kültür tarihi açısından da yeni veya tekrarlana gelen hatalı bilgilerin (Paşa'nın yaptırdığı ve bir kısmı günümüze ulaşmayan çeşmeler ile tekkesi ve kütüphanesine dair yanlış, kısmen de eksik bilgiler) arşiv vesikaları ile tashih edildiği iddiasındadır.

Hüsrev Paşa bağlamında köle yetiştirme sisteminin, “devlet adamlarının, Saray’ı örnek alarak Enderun Mektebi’nin küçük bir modelini konaklarda teşkil etmeleriyle, söz konusu mekânlar devlet memuru namzedi yetiştiren mekteplere ve son tahlilde ise siyasi hizip merkezlerine dönüşmeye başladığı” hususuna dikkat çektiğine de vurgu yapmaktadır, Çok sarıh olarak “yetiştirilen ‘kulların kulları’nın, devlet adamlarının iktidarını sürekli kılan önemli faktörlerden olduğu, saraya iki kez damat vermek suretiyle taçlandırılan bu iktidar ve nüfuzun, devrin siyasi güç odaklarının teşekkül sürecinin tanımlanmasında” önemli olduğu vurgunun merkezindedir.

Yazar değerlendirmenin sonunda çalışmasıyla; “yaklaşık bir asır yaşayan (1756-1855) ve beş padişah devrini idrak eden Hüsrev Mehmed Paşa’nın şahsında, XVIII. yüzyıl sonlarından XIX. yüzyılın ortalarına dek, siyasi-askeri tarih ve özellikle de reform sürecini ele aldığı” birey analizi başta olmak üzere sosyo/politik analizlere de yer verdiğini belirtmektedir. Biyografik ve prosopografik çalışmaların artmasının ele alınan dönemi daha anlaşılır kılacağını ve büyük fotoğrafın ortaya çıkmasına önemli katkı sağlayacağını vurgulamaktadır.

Yazar, tarihi şahsiyetlerin “sütten çıkmış ak kaşık” olmadıklarını, yaptıkları görevlerde kimi zaman olumlu kimi zamanda olumsuz sonuçlar doğuracak işler yaptıklarını, bazen de Hüsrev Paşa örneğinde olduğu gibi kişisel çıkarı devlet çıkarının önüne koyabileceklerini sarıh bir şekilde göstermektedir.

Kitapta yüksek bürokrasideki iktidar kavgası sade bir dille anlatılmaktadır. Hüsrev Paşa'nın hiç risk almadığını, iktidarın yanında yer alarak gücünü pekiştirmeye çalıştığını görmekteyiz. Özellikle Reşid Paşa ile Hüsrev Paşa arasındaki güç mücadelesi, birbirlerini siyaset sahnesinden silme çabaları, muhafazakâr ve liberal çevrelerin iktidar mücadelesi bağlamında da değerlendirilmiştir. Yazar özellikle bu mücadelenin anlatıldığı sayfalarda tarihin tek taraflı okunmasına şiddetle karşı çıkmıştır. Padişah Abdülmecid her iki kanadı da bir denge siyaseti ile idare etmeye çalışmış, biri daha baskın olduğunda diğer kanada destek vererek siyasi dengeleri koruma kaygısı güttüğünü vurgulamıştır.

Yazar yabancı gözlemcilerin kanaatlerini de alarak mukayeseli bir çalışma ortaya koymuştur ki birçok tarih araştırmasında eksikliği duyulan bir boyuttur. Bu bağlamda konuyu aktarmanın ertesinde yabancı gözlemcinin kanaatini de aktarmış ve kendi nihai ulaştığı sonucu da belirtmiştir. Çoğunlukla isabetli

olan sonuçları sonraki araştırmacılar için ufuk açıcıdır. Yazar kitabın birçok bölümünde askeri tarih açısından doyurucu bilgiler vermekte ve yerinde tespitlerde bulunmaktadır.

Yazar, Hüsrev Paşa'nın Nakşibendiliğın Halidiyye koluna bağlı olduğunu belirtmekle birlikte mensubu olduğu tarikat ve cemaatin bürokrasi içi iktidar kavgalarında nasıl bir rolü olduğu ve kendisi güç ve nüfuz elde etme çabasında nasıl konumlandığı konusuna değinmemektedir. Özellikle II. Mahmud döneminde Halvetiye, Halidiye ve Mevlevi gibi tarikatların devlette iktidar mücadelesine giriştikleri, Yeniçeriliğın kaldırılması sonrasında Bektaşiliğın devlet ve toplumdan kurumsal olarak da kazanmasıyla hem bürokratik alanda hem de toplumsal alanda boşluk ortaya çıktığı, ayrıca Bektaşiliğın mal ve mülkünü ele geçirmek adına kıyasıya bir mücadelenin yaşandığı, II. Mahmud'un da bu küçük iktidar kavgasında yer yer taraf olduğu göz önüne alınacak olursa bahsedilmemesi bir eksiklik olarak nitelenebilir.

Kullandığı kaynaklar, konunun ele alınış yöntemi, tarihi olayların anlatımı açısından tarih araştırmaları için bir örnek çalışma, hatta başvurulacak kılavuz özelliklerine sahip eser, aynı zamanda uluslararası ilişkiler ve harp tarihi çalışmaları yapanlar için de sistem, devlet ve birey analiz düzeylerini içermesiyle önemli bir örnek ve başvuru kaynağı olmayı hak etmektedir. Yazarın ele aldığı boyutlarda biyografik tarih çalışmalarının yokluğu da esere apayrı bir değeri katmaktadır.

